

УДК:37.014.53

Ч.АЙТМАТОВ ТОТАЛИТАРДЫК РЕЖИМДИН КУБӨСҮ ЖАНА САЯСИЙ РЕЖИМ ДЕФИНИЦИЯСЫ.

*Сабиров К.А. Исаков Б.М.
ЖАМУ, Жалал-Абад ш.*

Аннотация

Макалада тоталитардык режим доору Ч.Айтматовдун чыгармалары аркылуу берилгендиги, саясий режимдер жөнүндө сөз болот.

Abstract

Ch.Aitmatov was a witness of totalitarian regime and the definition of the political regime.

Дүйнөнү жеке калеминен менен багындырган Ч.Айтматовдун Кыргызстанда, Шекер айылында 1928-жылы 12-декабрда жарык дүйнөгө келип калышы, дүйнө элдеринин арасында кыргыздардын да көркөм адабий ааламында жылдызы жанып руханий көрөңгөсү мелт-калт болуп, мекендештерибиз жөн жай эл эмес экендигине сыймыктанып жатышы да бекер эместир. Өкүнүчтүүсү ушул сыймыктанууну, ушул 85 жылдык мааракеени өзү көрбөй жараткандын улуу чындыгына жол тартты

Ч.Айтматов жер шарындагы төкмөлүк өнөргө ээ, гениалдуу манас эпосун жараткан, дүйнө элинин сыймыгына татыктуу өзгөчө элдин урпагы. Ал балалык чагын Советтик Социалисттик Республикалар Союзунун демократиялык деп эсептелген доорунда өткөрдү. Демократиялык деп айтканыбыздын себеби, Совет мамлекети өз саясий түзүлүшүн бирден–бир демократиялык үлгү болорлук түзүлүш деп жар салып турган. Ал үчүн бүтүндөй бийлик институттары, маалымат каражаттары үстөкө-босток альтернативалуу ойлоого мүмкүнчүлүк бербей, плюралисттик ойлордун быт-чытын чыгарып мамлекеттик күчтүү машиналык аппарат калыпка салып турган.

Бул укмуштуу жан алгычты, жазуучу өзүнүн «Кылым карытаар бир күн» чыгармасында колго тушкөн туткун Жоламандын башына тери жапмак кийгизилип акыл эсин алып өз энесин атып өлтүргөн шордуунун образында абдан жеткиликтүү көркөмдүктө берген. Ал доорду жазуучу өз көзү менен көрүп, өз жон тери менен сезип, жашап, азабын тартып атасынан айрылганын, ага болгон сагынычын, эңсөөсүн, көмөкөйүнө тыгылган бугун кыл калеминин учу менен чыгармаларында белгилеп жазып турган. СССР мамлекеттик түзүлүшү өзүн “демократиялык” өлкө деп жар салганы менен чындыгында “тоталитардык” саясий режимдеги мамлекет эле. Бүгүнкү күндө деле Борбордук Азиядагы КМШ мамлекеттери өздөрүн демократиялык дөөлөт катары эсептешкени менен бүтүндөй мамлекеттик теле каналдарды, прессаны мамлекеттик институттарды Жоламандын башына кийгизчү теридей колдонуп жатышканын көрүп жатабыз. Көз карандысыз теле каналдардын, прессанын болушу адамдарды бул тунгуюктан жол табууга мүмкүнчүлүк берүүдө.

Адамдын жашоосу, каада-салты, руханий жөрөлгөлөрүнүн, жан дүйнөсүнүн түккө арзыбай калышы Казангаптын сөөгүн алып бараткандагы тоскоолдукта асманда учкан эркин куш бекеринен белгиленбеген чыгаар.

Советтик доордо жогорку окуу жайларда Саясат таануу, Социология, Маданият таануу, Адам укугу аттуу предметтердин окутулбашы мамлекеттик бийликтин элди кыңк эттирбей саясий маңкүрт катары кармап турууга мүмкүндүк берген. Бул предметтик билимге ээ болгон адам административдик-командалык саясий бийликке баш бербешин мүмкүн эле. Жарандардын коомдун маңызын теориялык түшүнүү мүмкүнчүлүгү болмок.

Жогоруда айтылгандай Советтик доорбу же бүгүнкү күндөгү эгемендүү мамлекеттер Кыргызстан, Өзбекстан, Казакстан, Тажикстан, Түркмөнстан болобу канчалык өздөрүн

демократиялык мамлекет деп жарыялашпасын биз алардагы саясий режимдерге карап аларга баа бере алабыз.

Саясат таануу боюнча демократиялык, авторитардык, тоталитардык деген саясий режимдер бар.

«Саясий режим» түшүнүгү мамлекеттик бийлик менен индивиддин өз ара байланыштарынын мүнөзүн билдирет. Бийликти ишке ашыруу учурунда мамлекет тарабынан пайдалана турган каражаттардын жана усулдардын жыйындысы коомдогу саясий эркиндиктин даражасын жана инсандын укуктук абалын чагылдырат. «Тоталитаризм» термини орто кылымдагы латындын «тоталис» деген сөзүнөн келип чыгат, «бүткүл, бүтүн, толук» дегенди билдирет. Тоталитаризм -мамлекет тарабынан түздөн-түз куралдуу зомбулук көрсөтүү каражаттары менен коомдун жана ар бир адамдын жашоо турмушунун бардык чөйрөсүн толук (тоталдык) көзөмөлгө алуу жана катуу регламентациялоо. Саясий бийлик бүткүл коомду жана конкреттүү адамды өзүнө бүт тартып кетет. Анын үстүнө бийлик бардык деңгээлдерде, башкаруучу элитадан бир адамдын же адамдардын бир ууч тобу тарабынан, эреже катары, жашыруун түзүлөт. Коомдун жашоо турмушунун бардык чөйрөсүнүн үстүнөн саясий үстөмдүктү ишке ашыруу, эгерде бийлик өтө өнүккөн жазалоочу системага, саясий террорго таянганда, коомдук пикирди тоталдык идеологиялык иштеп чыгуудан өткөргөн кезде гана мүмкүндүк болот. Тоталитаризмдин төмөндөгүдөй белгилери бар:

1. Бийликтин ашкере борборлоштурулган куруму пирамидалык формада болуп, анын туу чокусу-жол башчы (лидер) же бийлөөчү топ менен бүтөт. Үстөмдүк кылуучу топ өз колдоруна мыйзам чыгаруучу, аткаруучу жана сот бийликтерин топтоп алып, эч бир шайлоочу органдардын алдында жооп бербейт.
2. Режимдин эч көзөмөлсүз үстөмдүк кылууга укуктуулугун растаган монополиялык идеология. Тоталитардык режимде идеологиянын мааниси-бардык калкты бир максатты ишке ашырууга баш ийдирүү зарылдыгы менен, айталык, мисалы фашизмде, расачыл немецтик мамлекетти түзүү идеясынын тегерегинде улутту бириктирүү зарылдыгы менен шартталат.
3. Саясий максаттарды жана аларды ишке ашыруу каражаттарын аныктап, кадрларды тандоону жана жайгаштырууну түзүү идеясынын тегерегинде улутту бириктирүү зарылдыгы менен шартталган.

Саясий максаттарды жана аларды ишке ашыруу каражаттарын аныктап, кадрларды тандоону жана жайгаштырууну жүзөгө ашырып жаткан түрдөгү, монополиялык бийлик жүргүзүүчү массалык партия.

4. Бутакталып таралып кеткен жазалагыч система.
5. Эркин индивиддин жана жарандык коомдун жоктугу.

6. Коомдук турмуштун бардык чөйрөсүнүн жогорку даражада милитаризацияланышы. Тоталитардык режимдин формалары: италиялык фашизм, немецтик улутчул социализм жана советтик коммунизм деп үчкө ажыратышат.

Авторитаризм, адатта тоталитаризм менен демократиянын ортосундагы ара-бөк абалды ээлеген режимдин тиби катары мүнөздөлөт. Бийлик менен коомдун мамилелери ынандырууга караганда, көбүнчө мажбурлоо негизинде курулат. Режим коомдук турмушту либералдаштырганы менен, ага карабастан, так иштелип чыккан идеологиясы болбойт. Авторитардык режим саясий ойлоодо, пикирлерде жана аракеттерде чектелген жана көзөмөлдөнүп турган плюрализмге жол берет, оппозициянын болушуна көнөт. Коомдун турмушунун ар түрдүү чөйрөсүндөгү жетекчилик анчалык эле тоталдуу эмес, жарандык коомдун социалдык жана экономикалык инфраструктурасынын үстүнөн профсоюздун өндүрүшүнүн, окуу жайларынын, массалык уюмдардын, массалык маалымат

каражаттарынын артынан катуу уюшулган көзөмөл деле жок. Бирок, режим бийлик үчүн реалдуу саясий атаандашуунун көрүнүштөрүнө, коомдун турмушунун эң маанилүү маселелери боюнча чечимдерди кабыл алууда калктын факт жүзүндө катышуусуна аөосуз катаал мамиле жасайт. Авторитардык режимдин бир көрүнүшү болуп аскердик режимдер, (чилидеги Пиночет өңдүү) жарандык диктатуралар – жарандык инсандын жеке бийлиги (маселен Чыгыш араб өлкөлөрүндөгү режимдер), эң акырында, теократиялык режимдер, Ирандагы аятолла Хомейнинин режими өңдөнгөндөр эсептелет.

«Демократия» грек тилинен которгондо – «эл бийлиги» -дегенди билдирет, анткени demos –эл, kratein –бийлик жүргүзүү деген эки сөздөн турат.

Демократиянын төмөндөгүдөй белгилери бар:

1. Жалпы баарына таралган мыйзамдуулук. Ал мезгил-мезгили менен өтүүчү шайлоолор формасы аркылуу эл тарабынан ырасталат, ошондой эле, бүткүл эл тарабынан шайланган өкүлдөрдүн саясий чечимдердин кабыл алуудагы чечүүчү ролуна негизделет. Эл –бийликтин булагы. Ал жалпы элдик добуш берүү менен шайланган өз өкүлдөрү аркылуу башкарат, бийликти бюрократия, массалык маалымат каражаттары, таламдар топтору д.у.с. менен бирдикте көзөмөлдөйт.
2. Инсандын жарандык, саясий жана социалдык укуктарынын гарантиялары.
3. Элдин эркин өткөрүп берүү жана анын аткарылышын камсыз кылуу максатында жүргүзүлгөн адилет жана баарын камтыган конкуренция (мелдештирилме шайлоолор) жана өкүлчүлүк процесси.
4. Элдин эркин калыптандыруунун жана өкмөткө таасир көрсөтүүнүн негизги механизми болуп саналган конкреттүү партиялык система.

Кургак сөз менен жазылган теориялар Ч.Айтматов тарабынан чеберчилик, акылдуулук менен, шедеврлик көркөм адабиятка айланып катаал цензуранын элегинен өтүп коомду азапка салган аракеттерди көздөрүнө көрсөтүп берди. Белгилүү Германиялык публицист аял Ирмтрауд Гутчке «Жамила» повестин окуп көөдөнү толкуп жүрөгү тыбырчылап «Что этот писатель со мной сделал?» деп, эси эки болот. Анын бир эскергени бар мындай деп, «сегодня трудно себе представить, но многие люди в ГДР впервые узнали о Сталинских репрессиях именно из книг Айтматова».

Совет мамлекети тарабынан көз караш үчүн катуу куугунтуктар болбоду тескерисинче, жазуучу Бакайдын ролун аткарды. Учу кыйырына көз жетпеген бул мамлекеттин улуу-кичүүсү, жумушчусу, дыйканы, интеллигенция, каардуу бийлик ээлери муюп окуп чеберчиликке таң берип, сыйкырдуу күч төштөрүн жарып, жүрөгүн муз менен тазалагандай руханий дүйнөдө периште колдогон жаңы толкундар, сыдырым салкын жел, тунук булак суусуна чаңкагандай улам жаңы чыгармасынын чыгышын күтүү адатка айланды. Бул улуулук бүтүн жер шаарын таза аба кандай чулгап турса, адамдардын акыл эсин ошондой чулгап өзүнүн кереметинде термелтти.

Жогорку окуу жайлары өлкөбүздө бирден-бир мамлекеттик бийлик институттарына кадрларды даярдоочу мекеме. Ошол мамлекеттик саясий кадрларды даярдоодо саясат таануу, социология, адам укугу жана демократия предметтери окутулбашы саясий маңкурттукка жол ачат, өлкөнүн өсүп-өнүгүшүнө кедергисин тийгизет.

Колдонулган адабияттар:

1. Ч. Айтматов тандалган чыгармалар жыйнагы
2. А. Акунов «Политология» кыскача сөздүк. Бишкек, 1996
3. Д.П. Зеркин «Основы политологии» Ростов-на-Дону «Феникс» 1996